ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО 09.02.2023 | Роберт Місік

Свобода без свободи

Неоліберали знецінили поняття «свобода». Ліві демократи мають вдихнути в нього нове життя.

«Свобода» як гасло набуває нової популярності, але часто вельми своєрідно. Це слово перетворилося на розпливчастий і очевидно порожній термін.

Неоліберали впродовж десятиліть зводили це поняття до простої «економічної» свободи, світогляду, в якому люди існують тільки як ізольовані атоми, кожен з яких переслідує свої власні інтереси в антагонізмі одне з одним. Тоді «свобода» парадоксальним чином стає правом найсильнішого перемогти в гоббсівській війні всіх проти всіх.

Це можна назвати «анархо-консерватизмом»: таке просте лібертаріанство зараз цілком розповсюджене і серед радикалізованих правих. Навіть у розпал пандемії праворадикальні, езотеричні уми та інші критики заходів громадської охорони здоров'я видавали себе борцями за «свободу», наче свобода – це максимальний егоцентризм.

Різні інтерпретації

Наприкінці року двоє німецьких письменників оголосили слово «свобода» безглуздою «фразою 2022 року», хоча це й обурило громадськість: як же можна знецінювати таку базову цінність демократичної цивілізації, називаючи її просто «фразою»? Іноді цитували Карла Маркса, що «ніхто не бореться проти свободи; хіба що проти свободи інших людей». Маркс мав на увазі, що так званий захист свободи загалом часто є просто прагненням до привілеїв за рахунок інших.

Коли деякі ліві відкидають «буржуазну» свободу як ідеологію, це не менш гротескно, ніж коли праворадикали, які в минулому регулярно зневажали свободу, хизуються її «захистом». «Що хорошого у свободі друку для неписьменного? Яка користь від права голосувати

голодуючим?» – запитував Оскар Лафонтен, колишній лідер Німецької лівої партії. Таким чином, він сформулював досить популярну думку: всі ці демократичні свободи несуттєві. Це сьогоднішня згасаюча форма нехтування громадянськими свободами, притаманна сталінському менталітету.

Це те, що відокремлює демократичних лівих від авторитарних. Демократи завжди твердо і непохитно стояли на боці свободи. Віллі Брандт, легендарний лідер СДПН, зазначив: «Якщо мені доведеться сказати, що для мене важливіше, крім миру, то моя відповідь буде без жодних застережень: свобода. Свобода для багатьох, а не тільки для обраних. Свобода совісті та думок. А також свобода від бідності й страху».

Навіть у наших глобальних політичних дебатах, таких як полеміка з приводу вторгнення Росії в Україну, «свобода» зрештою посідає центральне місце. Більшість прихильників умиротворення путінської Росії розглядають війну як територіальний конфлікт, і деякі ще визнають, що він імперіалістичний за своєю природою. Водночас ті, хто підтримує Україну в її обороні, вбачають насамперед зіткнення між демократичною країною, яка встановила інститути ліберального конституційного ладу, та автократичним режимом, який прагне її підкорити.

Індивідуальна свобода як соціальна істота

Окремо проходять сучасні дебати про «політкоректність» і «культуру кенселінгу», в яких деякі ліві створюють враження, що вони хочуть нав'язувати спосіб життя чи способи висловлювання іншим за допомогою авторитарних заходів і санкціонувати відхилення – навіть у межах дозволеного – за допомогою соціального тиску. Хоч би як співчутливо ми не ставилися до мотивації, не можна ігнорувати пов'язану з нею амбівалентність.

Але якщо розглядати питання глибше, а також із певною дистанцією та тверезістю, поняття «свобода» завжди містило цікаві двозначності. Це почалося з епохи Просвітництва та боротьби за свободу вираження і думки проти абсолютистського правління. Революції 1848 року стосувалися демократичних прав: свободи слова, свободи зібрань, політичної свободи аж до вільних виборів.

Після успішної боротьби з чудовиськами

Ці зусилля наводили на думку про звільнення від усіх обмежень, конформізму й

самодержавства свобода завжди насилу утримувалася на плоскому, нічим не примітному соціальному ґрунті

умовностей, які протиставлені мертвим моральним цінностям laissez-faire, і породили неміцний союз між політичними революціонерами, реформаторами та культурною богемою. Цей союз за свободу існував упродовж усієї історії: навіть соціал-ліберальні реформатори 1960-х і 1970-х років певним чином здружилися з «контркультурою» – хіпі та панками.

Після успішної боротьби з чудовиськами самодержавства свобода завжди ледве утримувалася на плоскому, нічим не примітному соціальному ґрунті. Імператори і диктатори надали протестувальникам видимих ворогів, яких вони могли атакувати – на відміну від безпредметних структур і процесів глобального капіталізму.

Однак у демократичних суспільствах, що ґрунтуються на народному суверенітеті, насамперед виникає складна дилема між індивідуальною свободою та обов'язковим порядком, як висловився легендарний фахівець із конституційного права Ганс Кельзен: коли рішення ухвалюють за правилом більшості, вони також є обов'язковими для меншості та для кожного окремо. Ми до певної міри розв'язали цю проблему в більшості демократичних держав завдяки прихильності до конвенцій про права людини та конституційного розподілу влади (включно з незалежною судовою владою).

Водночас у демократичних державах загального добробуту міністри, уповноважені вільною конституцією, зобов'язані підвищувати добробут людей і захищати їхню безпеку, із супутніми зазіханнями на індивідуальні свободи, якщо вони нібито є об'єктивно виправданими. Це основа наших систем обов'язкового оподаткування та соціального страхування, наших правил дорожнього руху, включно з обмеженням швидкості, і, звісно ж, соціальних обмежень в умовах пандемії.

Таким чином, встановлений нами порядок свободи суперечить правилам, що гарантують співіснування серед соціальних тварин Homo sapiens, заперечуючи абсолютну свободу людини робити все, що заманеться. Насправді компроміси неминучі.

Ліві демократи – це справжня сила свободи в історії

Але це ще не кінець цієї заплутаної історії. Є ще й «умови свободи», а дефіцит, незахищеність, відсутність можливостей і кричуща нерівність є головними перешкодами на шляху до її реалізації. В умовах таких перешкод багато свободи дістається небагатьом, а більшості – мало. Англійський соціаліст Р. Х. Тоуні сформулював це у праці «Рівність»: «Свобода для щуки – смерть для гольяна».

Щоб гарантувати умови свободи для якомога більшої кількості людей, необхідними є обмеження економічної свободи і приборкання хижацького капіталізму, за якого велика риба поїдає маленьку. Уже понад сто років інтелектуали розмірковують над тим, як досягти економічного регулювання, що працює на рівність, але при цьому не створює бюрократичної системи, яка знову перешкоджала б індивідуальній свободі та творчості. Нав'язана рівність легко може перетворитися на сіру похмурість і владу чиновників над життями людей.

Ліві демократи – це справжня сила свободи в історії. Такі ліві виступають не тільки проти авторитарного примусу і цензури, а й за свободу зібрань і свободу слова. Справжні ліві також проти примусу до конформізму – тієї «тиранії більшості», про яку писав Джон Стюарт Мілль у праці «Про свободу», вимагаючи, «щоб різні люди могли вести різне життя».

Вони також уважно реагують на наслідки матеріальної нерівності, що обмежують свободу, яка де-факто позбавляє незаможних можливості самостійного життя. Прогресисти також усвідомлюють втрату свободи, спричинену почуттям відчуженості в сучасному суспільстві, у тих, хто відчуває себе лише гвинтиком у безособовому апараті. Макс Вебер побоювався, що капіталізм без мотивуючої «Протестантської етики», зосереджений на практичних, «раціональних» індивідуальних діях, приведе людей у залізну клітку бюрократії.

Ліві мають повернути собі концепцію свободи, привласнену лібертаріанцями. А нам не слід миритися з менталітетом, який

Свобода означає, що нами ніхто не командує. Свобода означає можливість висловитися і бути почутими. Свобода також означає, що кожна людина має однакову моральну цінність.

передбачає, що ніщо інше неможливе.

Але свобода означає також і можливість пробувати щось – мати не тільки теоретичні можливості для цього, а й ресурси, які роблять це практично здійсненним. І можна бути впевненим, що якщо щось у цих спробах не вдасться, то це не зруйнує наше життя.

Такі постійні зусилля окремих осіб чи груп перетворюють свободу на щось яскраве і романтичне. Свобода стоїть на глиняних ногах, коли вона зводиться до права розрізнених громадян недовірливо жити пліч-о-пліч. Свобода без свободи від страху – це ампутована свобода, свобода без можливості вдихнути в неї життя – порожня свобода.

Ми реалізували напівсвободу. Це важливо, і це не варто недооцінювати. Але ліві мають повернути собі концепцію свободи, привласнену лібертаріанцями. А нам не слід миритися з менталітетом, який передбачає, що ніщо інше неможливе.

Ця стаття є спільною публікацією Social Europe та IPG-Journal.

Роберт Місік
Відень

Роберт Місік (Robert Misik) – письменник та есеїст. Публікується в багатьох німецькомовних газетах і журналах, зокрема в Die Zeit і Die Tageszeitung.